

III. ЗАСТОСУВАННЯ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

УДК 001.8:343.81(477)

DOI 10.32755/sjcriminal.2024.02.034

Богатирьов І. Г.,

доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
професор кафедри права та правоохоронної діяльності,
Державний університет «Житомирська політехніка»,
м. Житомир, Україна
ORCID: 0000-0003-4001-7256;

Ткаченко О. Г.,

кандидат юридичних наук, доцент, начальник кафедри
формування та розвитку професійної компетентності
персоналу ДКВС України
Інституту професійного розвитку,
Пенітенціарна академія України,
м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0002-5640-0906

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ДОСЛІДЖЕННЯ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ: ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ

У статті розглядається методологічний інструментарій дослідження пенітенціарної системи України. Доведено, що процес становлення нового знання про пенітенціарну систему України не можна обійти без методологічного супроводу та правової дійсності, оскільки саме цей процес постійно перебуває в науковому пошуку українських учених-пенітенціаристів. Розкриваючи поняття та зміст методологічного дослідження пенітенціарної системи України, виокремлено такі завдання: це дослідження має стимулювати наукове пізнання українських учених і практиків щодо аналізу змісту пенітенціарної системи; дослідження пенітенціарної системи дозволить поглибити співробітництво між українськими та зарубіжними вченими; дослідження пенітенціарної системи спроможне підвищити результативність діяльності ДКВС України та Державної установи «Центр пробації» щодо виправлення іресціалізації засуджених; дослідження пенітенціарної системи має сприяти формуванню нової пенітенціарної моделі реінтеграції засуджених у суспільство після звільнення з місць несовбоди ДКВС України. Сфо-

рмудьовано авторське визначення методологічного інструментарію дослідження пенітенціарної системи України.

Ключові слова: *методологія, інструментарій, пенітенціарна система, дослідження, проблеми, пізнання, місця несвободи, Державна кримінально-виконавча служба, покарання, персонал.*

Постановка проблеми. Оскільки в пенітенціарній науці відсутня єдина точка зору щодо потреб методологічного супроводу дослідження пенітенціарної системи України, ми в цій статті виклали власну позицію, ґрунтуючись на кількісних і якісних показниках, отриманих завдяки проведеним українськими вченими за роки незалежності дослідженням у пенітенціарній сфері.

Методологічний інструментарій вивчення пенітенціарної системи України розглядається нами як пізнавальна основа предмета дослідження, тому методологію показуємо як систему, котра охоплює теоретичні засади, загальнонаукові та приватнонаукові методи пізнання, поєднуючи в собі діалектику, гносеологію і логіку.

Певна річ, що методологія дослідження пенітенціарної системи України внесена до системи наукових знань не тільки права, а й педагогіки та психології. Це можна пояснити тим, що саме знання цих наук повністю кореспондуються з порядком і умовами виконання/відбування покарання. На цій концептуальній основі ґрунтуються і Європейські правила та міжнародні стандарти поводження із засудженими та ув'язненими.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Методологією дослідження пенітенціарної системи України є наукові доробки таких українських учених, як: К. А. Автухов, А. І. Богатирьов, І. Г. Богатирьов, О. І. Богатирьова, Б. М. Головкін, О. А. Гритенко, Т. А. Денисова, О. М. Джужа, В. М. Дрьомін, О. І. Іваньков, В. В. Коваленко, І. О. Колб, О. Г. Колб, І. М. Копотун, О. В. Краснокутський, А. Л. Колодчина, О. В. Лисодід, Л. О. Мостепанюк, Ю. В. Орел, М. С. Пузирьов, Г. О. Радов, М. В. Романов, А. Х. Степанюк, О. Т. Устюжанінова, П. Л. Фріс, О. В. Хорошун, С. В. Царюк, О. О. Шкута та ін.

Наукові здобутки цих учених та деяких інших фахівців хоч і містять низку системних положень та висновків, які прямо або опосередковано стосуються методології дослідження пенітенціарної системи України, проте аналіз результатів наявних у сфері кримінально-виконавчого права наукових праць показав,

що зазвичай вони пов'язані з необхідністю реалізації розробленої Міністерством юстиції України Стратегії реформування (розвитку) пенітенціарної системи до 2026 року. Викладене вище свідчить про актуальність дослідження пенітенціарної системи України в умовах правового режиму воєнного стану.

У процесі проведеного дослідження нами було використано методологічний інструментарій вивчення пенітенціарної системи України шляхом застосування таких методів: діалектичного, логіко-юридичного, статистичного, емпіричного, що дозволило розкрити поняття та зміст пенітенціарної системи.

Формулювання мети. Метою статті є вивчення методологічних засад дослідження пенітенціарної системи України.

Виклад основного матеріалу. Звичайно, процес становлення нового знання про пенітенціарну систему України не можна обійти без методологічного супроводу та правової дійсності, оскільки саме цей процес, як наголошує українська вчена В. С. Батиргареева, являє собою певну систему отримання, накопичення, аналізу, узагальнення й осмислення фактів, що мають наукове значення, з подальшим закріпленням отриманих результатів і висновків у теоріях, концепціях, поглядах, нормативно-правових актах тощо. Усе це належить до царини методології наукового пізнання [1, с. 72].

Дотримуючись послідовності методології дослідження про пенітенціарну систему України, варто наголосити, що термін «методологія» походить від грецьких слів «методос» (шлях до будь-чого) і «логос» (слово, думка, розум, закон) та означає сукупність пізнавальних засобів, методів, прийомів, що використовуються в будь-якій науці [2, с. 399].

Пенітенціарна наука не є винятком, оскільки всі наші судження про її становлення і розвиток залежать від методологічного інструментарію одержаних результатів і висновків наукового пошуку. Саме розв'язання наукової проблеми через призму методологічних засад, на думку українських учених, дозволяє досліднику показати їх співвідношення та функціональне призначення у процесі вивчення теоретико-правових та кримінально-виконавчих проблем і надання інструментарію їх розв'язання [3, с. 33].

У вітчизняній пенітенціарній науці тривалий час українські дослідники при підготовці дисертацій зрідка практикували окремий підрозділ вивчення методології предмета дослідження і формували на її основі авторське визначення методологічного інструментарію. Це позбавляло майбутнього вченого методологічного обґрунтування наукового пошуку предмета дослідження і свідомо виключало можливість застосування нових методів наукового пізнання у виконанні дослідницької роботи.

З цього приводу українські вчені наукової школи «Інтелект» розгорнули на пенітенціарному форумі 2024 року наукову дискусію і дійшли висновку, що відсутність методологічного інструментарію дослідження в такій важливій для держави галузі, якою є пенітенціарна система, неприпустимо.

Ба більше, методологія дослідження пенітенціарної системи України спроможна розширити горизонти наукового пошуку в інших галузях кримінального, адміністративного, кримінально-процесуального права, оскільки саме ці науки постійно кореспондуються через призму виконання/ відбування покарань у місцях несвободи ДКВС України та уповноважених органах з питань пробації.

Сучасні процеси реформування (розвитку) пенітенціарної системи України загалом та її пенітенціарної складової зокрема в умовах світових глобалізаційних процесів зумовлюють актуальність і суспільну значущість наукових досліджень теоретико-правових та кримінально-виконавчих проблем. Тому, розкриваючи поняття та зміст методологічного дослідження пенітенціарної системи України, нами виконуються такі завдання:

- 1) це дослідження має стимулювати наукове пізнання вітчизняних учених і практиків щодо аналізу змісту пенітенціарної системи;
- 2) дослідження пенітенціарної системи дозволить поглибити співробітництво між українськими та зарубіжними вченими;
- 3) дослідження пенітенціарної системи спроможне підвищити результативність діяльності ДКВС України та Державної установи «Центр пробації» щодо виправлення і ресоціалізації засуджених;
- 4) дослідження пенітенціарної системи має сприяти формуванню нової пенітенціарної моделі реінтеграції засуджених у суспільство після звільнення з місць несвободи ДКВС України.

На основі аналізу наукової літератури можна стверджувати, що комплексних і таких, які повною мірою розкривають методологічний інструментарій, досліджень пенітенціарної системи України практично немає, що є додатковим аргументом при підготовці цієї статті.

Щодо змісту методологічного інструментарію дослідження пенітенціарної системи наша позиція кореспондується з думкою вітчизняної вченої Н. С. Юзікової, яка вважає, що питання методології дослідження є актуальним для будь-якої науки, завдяки якій зростає значення таких форм, методів та засобів пізнання, якими користується певна наука [4, с. 13].

Отже, пенітенціарна наука має своїх однодумців – учених, котрі вважають, що методологія дослідження є вченням про світогляд і систему наукових підходів, принципів, методів, прийомів та способів пізнання й об'єктивної оцінки ідеології функціонування органів і установ виконання покарань, чинного кримінально-виконавчого законодавства та правових механізмів діяльності ДКВС України й інших соціальних інституцій щодо досягнення мети виправлення та ресоціалізації засуджених [5, с. 152].

З цього приводу український учений О. О. Шкута слушно зауважує, що «зазначена галузь вітчизняного законодавства в умовах переходу на нову парадигму виконання/відбування покарання з урахуванням власної методології може по праву стати предметом самостійного монографічного дослідження» [6, с. 22].

Таку позицію підтримує українська вчена А. Л. Колодчина і вважає, що методологія дослідження – це «система методів наукового пізнання, які дозволяють досліджувати і застосовувати на практиці пізнавальні процеси, сутність і зміст яких має забезпечити реалізацію Україною міжнародних стандартів захисту прав засуджених в місцях несвободи» [7, с. 320].

Щодо теоретичного обґрунтування методології дослідження пенітенціарної системи ми звернулись до теоретиків права. Зокрема, професори С. Д. Гусарев та О. Д. Тихомиров під методологією юридичної науки розуміють систему принципів і способів організації, побудови та здійснення теоретико-пізнавальної юридичної діяльності в галузі дослідження державно-правової дійсності, а також вчення про цю систему [8, с. 341].

Інший український учений П. М. Рабінович вважає, що методологія – це «система підходів, способів наукового дослідження і теоретичні засади їх використання при вивченні правових явищ» [9, с. 618]. Дещо іншою щодо методології є позиція професора А. В. Савченка, який у власних дослідженнях наголошує на тому, що «вибір конкретних методів наукових досліджень, з'ясування їх змісту, сутності й призначення визначає цінність і унікальність кожної наукової розробки» [10, с. 19].

Український учений М. С. Кельман, розкриваючи методологію як форму мислення, зазначає, що проведення вченим аналізу всіх явищ, визначення принципів орієнтирів подальшого розвитку правової науки є найважливішим напрямом наукових досліджень, основою ефективності яких має бути методологія правознавства. Саме тому, доводячи вагомість і значення методології, учений вважає, що вона виконує першочергове завдання української правової науки [11, с. 5].

Отже, методологія дослідження пенітенціарної системи України – це сучасна парадигма у пенітенціарній науці, яка здатна за рахунок методів наукового пізнання суттєво гуманізувати порядок і умови виконання/відбування покарання на всіх стадіях пенітенціарного процесу.

Зважаючи на те, що державна політика у сфері виконання покарань і пробації належить до складних системних об'єктів дослідження, їхня складність, багатоаспектність і соціальний характер передбачають необхідність комплексного, всебічного вивчення питання методології дослідження пенітенціарної системи України, оскільки саме методологія в наукових джерелах тлумачиться по-різному.

Тому методологія дослідження пенітенціарної системи України проводиться нами з використанням загальнофілософських, загальнонаукових та спеціально-юридичних методів. Поєднання різних типів та рівнів методів у науковому дослідженні дало змогу об'єктивно та всебічно висвітлити окремі аспекти проблем пенітенціарної системи України в державному механізмі соціалізації, ресоціалізації та реінтеграції засуджених у місцях несвободи ДКВС України.

Ураховуючи зазначене та розглядаючи пенітенціарну систему України, дослідник має володіти різносторонніми знаннями щодо методологічних методів її дослідження. До речі, проведений нами аналіз наукових праць українських і зарубіжних учених щодо дослідження пенітенціарної системи показує, що він ґрунтується саме на методології дослідження із застосуванням комплексу методів, які системно показують нам їх роль у науковому пошуку і розв'язанні проблеми в цілому.

Ба більше, напрацювання нами змістовного методологічного інструментарію дослідження пенітенціарної системи дало можливість не тільки здійснити системне вивчення вказаної проблеми, а також розширити його значення і зміст у кримінально-виконавчому законодавстві України.

Методологія дослідження пенітенціарної системи України – це система впорядкованих спеціальних методів (загальнонауковий діалектичний метод пізнання, історичний метод, системно-структурний метод, порівняльно-правовий метод, логіко-юридичний метод та ін.), які в сукупності складають прийоми і засоби наукового знання, що застосовується персоналом місць несвободи ДКВС України та уповноважених органів з питань пробації при визначенні суб'єктивних прав, законних інтересів та юридичних обов'язків засуджених і ув'язнених [12, с. 258].

Отже, саме розуміння різних методів дослідження пенітенціарної системи України вкрай необхідно для майбутніх здобувачів і аспірантів. Адже для них знання методів дослідження є гарантією якісного проведення наукових пошуків предмета дослідження. Варто також наголосити, що під час захисту дисертацій вченими наукової школи «Інтелект» офіційні опоненти звертали увагу на деякі помилки при застосуванні того чи іншого методу, а особливо на власний методологічний інструментарій, завдання якого передбачало:

- а) правильне обґрунтування теми дослідження і формулювання його назви;
- б) правильне визначення мети, завдання, об'єкта і предмета наукового пошуку;
- в) правильне застосування методологічних підходів та методів дослідження.

Тому, як зауважують українські вчені, недотримання цих правил створювало проблему неправильного формулювання основного змісту дисертації, а також формулювання висновків, які по суті могли б суттєво підсилити достовірність результатів, отриманих у процесі наукового пошуку [13, с. 269].

Водночас методологія дослідження пенітенціарної системи України не тільки створює ефективні й оптимальні умови для пізнання змісту об'єкта і предмета дослідження, а й є необхідною для проведення такого наукового пошуку, оскільки це дослідження покликане супроводжувати ті реформи, що здійснюються Міністерством юстиції України в умовах правового режиму воєнного стану.

При цьому окреслена проблематика вказує на існування методологічних підходів у пенітенціарній науці та передбачає не лише визнання методологічного знання про пенітенціарну систему, а й адекватне розв'язання проблем кримінально-виконавчого спрямування.

Висновки. Вищевикладене дозволило сформулювати авторське визначення методології дослідження пенітенціарної системи України: це плюралістична система наукового пізнання про порядок і умови виконання/відбування покарання шляхом застосування загальнонаукових, спеціально-наукових та індивідуально-профілактичних методів, які можуть забезпечити повноту об'єктивного пенітенціарного аналізу досліджуваного предмета.

Список використаних джерел

1. Батиргарєєва В. С. Рецидивна злочинність в Україні: соціально-правові та кримінологічні проблеми : монографія. Харків : Право, 2009. 576 с.
2. Сучасний тлумачний словник української мови / за заг. ред. д-ра філол. наук, проф. В. В. Дубічинського. Харків : Школа, 2007. 832 с.
3. Марчук В. Т., Богатирьова О. І. Довічне позбавлення волі в Україні : монографія / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. І. Г. Богатирьова. Київ : Дакор, 2021. 228 с.
4. Юзікова Н. С. Злочинність неповнолітніх: особливості, сучасні тенденції та заходи запобігання і протидії їй : монографія. Дніпро : Біла К. О., 2016. 510 с.
5. Лучко С. В. Методологія дослідження пенітенціарної системи України. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія: Юридичні науки.* 2013. № 2 (5). С. 151–157.
6. Шкута О. О. Пенітенціарна система України: теоретико-прикладна модель : монографія. Херсон : Гельветика, 2017. 366 с.

7. Колодчина А. Л. Методологія дослідження реалізації Україною міжнародних стандартів захисту прав засуджених в місцях несвободи. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 2. Т. 3. С. 318–321.

8. Гусарев С. Д., Тихомиров О. Д. Юридична деонтологія (Основи юридичної діяльності) : навч. посіб. Київ : Знання, 2005. 655 с.

9. Рабінович П. М. Методологія юридичної науки. *Юридична енциклопедія* : в 6 т. Т. 3: К–М. Київ : Укр. енцикл., 2001. С. 618–619.

10. Савченко А. В. Порівняльний аналіз кримінального законодавства України та федерального кримінального законодавства Сполучених Штатів Америки : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2007. 616 с.

11. Кельман М. С. Методологія як форма мислення і складова культури дослідника : навч. посіб. для аспірантів та магістрів. Львів : Растр-7, 2017. 220 с.

12. Богдан Ю. М. Методологічний інструментарій дослідження правового статусу засуджених до позбавлення волі на певний строк в умовах реформування (розвитку) пенітенціарної системи України. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2021. № 4. С. 255–259.

13. Богатирьов І. Г., Ткачук В. Є. Методологічний інструментарій дослідження пенітенціарної злочинності вченими наукової школи «Інтелект». *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 3. С. 268–271.

Bohatyrov I.,

Doctor of Sciences (Law), Professor,
Professor of the Department of Law and Law Enforcement
of the Zhytomyr Polytechnic State University,
Honored Worker of Science and Technic of Ukraine
ORCID: 0000-0003-4001-7256;

Tkachenko O.,

PhD in Law, Associate Professor, Head of the Department
of Formation and Development
Professional Competence of the Personnel
of the State Criminal and Executive Service of Ukraine,
Institute of Professional Development,
Penitentiary Academy of Ukraine, Chernihiv, Ukraine
ORCID 0000-0002-5640-0906

METHODOLOGICAL TOOLKIT RESEARCH OF THE PENITENTIARY SYSTEM OF UKRAINE: CONCEPT AND CONTENT

This article presents the author's own position regarding the methodology of the study of the penitentiary system of Ukraine, since there is no single point of view

in penitentiary science regarding the needs of methodological support for the study of the penitentiary system of Ukraine. The methodology of the study of the penitentiary system of Ukraine is considered by us as the cognitive basis of the subject of research, and therefore we show the methodology as a system that combines: theoretical principles, general scientific and private scientific methods of cognition, combining dialectics, epistemology and logic.

It is certain that the research methodology of the penitentiary system of Ukraine is included in the system of scientific knowledge not only of law, but also of pedagogy and psychology. This can be explained by the fact that the knowledge of these sciences fully corresponds to the order and conditions of execution/serving of punishment. European rules and international standards for the treatment of convicts and prisoners are based on this conceptual basis.

At the same time, the methodology of the study of the penitentiary system of Ukraine not only creates effective and optimal conditions for learning the content of the object and the subject of the study, but is also necessary for conducting such a scientific search, since this study is designed to accompany the reforms carried out by the Ministry of Justice of Ukraine under the conditions of the legal regime martial law.

At the same time, the outlined problems show the existence of methodological approaches in penitentiary science and provide not only recognition of methodological knowledge about the penitentiary system, but also adequate solution of the problems of the criminal-executive direction.

Taking into account the fact that the state policy in the field of execution of punishments and probation belongs to complex system objects of research, therefore their complexity, multifacetedness and social nature require a comprehensive study of the methodology of research of the penitentiary system of Ukraine, since it is the methodology in scientific sources that is interpreted differently.

Therefore, the methodology of the study of the penitentiary system of Ukraine is carried out by us using general philosophical, general scientific and special legal methods. The combination of different types and levels of methods in the scientific research made it possible to objectively and comprehensively highlight certain aspects of the problems of the penitentiary system of Ukraine in the state mechanism of socialization, resocialization and reintegration of convicts in places of imprisonment of the State Criminal Enforcement Service of Ukraine.

Therefore, the understanding of various research methods of the penitentiary system of Ukraine is extremely necessary for future applicants and postgraduate students. After all, for them, knowledge of research methods is a guarantee of quality scientific research of the research subject.

The author's definition of the methodology of the study of the penitentiary system of Ukraine is formulated - it is a pluralistic system of scientific knowledge about the order and conditions of execution/serving of punishment through the use of general scientific, special scientific and individual preventive methods, which can ensure the completeness of the objective penitentiary analysis of the studied subject.

Key words: *methodology, toolkit, penitentiary system, research, problems, cognition, places of imprisonment, State Criminal Enforcement Service, punishment, personnel.*

References

1. Batyrgareeva, V. S. (2009), *Recidivism in Ukraine: socio-legal and criminological problems* : monograph, Pravo, Kharkiv.
2. Dubichynskiy, V. V. (2007), *Modern explanatory dictionary of the Ukrainian language*, Publishing house "School", Kharkiv.
3. Marchuk, V. T. and Bogatyrova, O. I. (2021), *Life imprisonment in Ukraine* : monograph, Publishing house "Dakor", Kyiv.
4. Yuzikova, N. S. (2016), *Juvenile delinquency: features, modern trends and measures to prevent and counteract it* : monograph, Dnipro.
5. Luchko, S. V. (2013), "Research methodology of the penitentiary system of Ukraine", *Bulletin of the Dnipropetrovsk University named after Alfred Nobel: Series : Legal Sciences*, No. 2 (5), pp. 151–157.
6. Shkuta, O. O. (2017), *Penitentiary system of Ukraine: theoretical and applied model* : monograph, Publishing House "Helvetika", Kherson.
7. Kolodchyna, A. L. (2018), "Research methodology of Ukraine's implementation of international standards for the protection of the rights of convicts in places of imprisonment", *Carpathian Legal Gazette*, Iss. 2, Vol. 3, pp. 318–321.
8. Gusarev, S. D. and Tikhomirov, O. D. (2005), *Legal deontology (Fundamentals of legal activity)* : manual, Znannia, Kyiv.
9. Rabynovych, P. M. (2001), "Methodology of legal science", *Legal encyclopedia* : in 6 volumes, Ukrainian Encyclopedia, Kyiv, Vol. 3: K–M, pp. 618–619.
10. Savchenko, A. V. (2007), *Comparative analysis of the criminal legislation of Ukraine and the federal criminal legislation of the United States of America* : Doctor of Sciences (Law) Thesis, Kyiv.
11. Kelman, M. S. (2017), *Methodology as a form of thinking and components of the researcher's culture* : manual, Rastr-7, Lviv.
12. Bohdan, Yu. M. (2021), "Methodological toolkit for the study of the legal status of those sentenced to imprisonment for a certain period in the conditions of the reform (development) of the penitentiary system of Ukraine", *Analytical and comparative jurisprudence*, No. 4, pp. 255–259.
13. Bogatyrov, I. H. and Tkachuk, V. Ye. (2022), "Methodological tools for the study of penitentiary crime by scientists of the scientific school "Intellect", *Legal scientific electronic journal*, No. 3, pp. 268–271.